

Рожкова Л.І.,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри державно – правових дисциплін та українознавства

Сумський національний аграрний університет

РЕПРЕСИВНИЙ ХАРАКТЕР КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД

З 1975 року в Україні з пропозиції В'ячеслава Чорновола була запроваджена традиція відзначати 12 січня День українського політв'язня.

Саме у цей день, 12 січня 1972 року, відбулася друга хвиля масових арештів української інтелігенції. Протягом кількох днів були заарештовані до 20 осіб: Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Іван Дзюба, В'ячеслав Чорновіл, Іван Гель та інші. Якщо у 1934 році репресовану інтелігенцію звинувачували в тероризмі, то у 1950-х на початку 1980 –х рр. інакодумцям інкримінували "антирадянську пропаганду і агітацію", інші злочини, визначені кримінальним законодавством.

Проблема переслідувань за політичними мотивами залишається і актуальною і в наш час. Відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 2012р. №1862 «Функціонування демократичних інституцій в Україні», статті 364 та 365 Кримінального кодексу є занадто широкими для застосування та дозволяють «заднім числом» криміналізувати звичайні політичні рішення. Це суперечить принципам верховенства права та є неприйнятним. У зв'язку з цим мають бути розроблені та впровадженні суворі міжнародні стандарти розмежування політичної та кримінальної відповідальності. Актуалізує порушену проблему і складнощі зі звільненням осіб ув'язнених за політичними мотивами у Російській Федерації.

За даними Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Л.Денисової, станом на січень 2019 р. у російських в'язницях утримуються понад 80 громадян України та 24 військовополонених. 27.03.2018 р. у Верховній Раді України було зареєстровано законопроект № 8205 «Про правовий статус і соціальні гарантії осіб, які незаконно позбавлені волі,

заручники або засуджені на тимчасово окупованих територіях України та за її межами». Однак, застосування Кримінального кодексу України щодо військовополонених та цивільних заручників викликає багато питань. Правовий статус політв'язнів невизначений, що ускладнює процедуру їх звільнення і повернення в Україну.

Протягом усього періоду існування комуністичної тоталітарної системи неодмінною її ознакою залишалось придушення будь-яких опозиційних дій, застосування репресій.

Вперше покарання за політичні діяння передбачалось Кримінальним кодексом України 1927 року (стаття 54). В умовах часткової лібералізації радянського тоталітарного режиму, започаткованої в середині 1950-х років з ініціативи М. Хрущова, відбулася демократизація законодавства та судочинства, розпочалася часткова реабілітація репресованих, за доби сталінізму. У грудні 1956 року були прийняті нові Основи кримінального законодавства Союзу РСР і республік. У статті 3 вперше в радянській практиці проголошувалося, що покарання може застосовуватись лише за рішенням суду. Були скасовані позасудові органи (так звані «трійки» та «двійки», особливі наради при органах НКВС). Крім того, кримінальна відповідальність встановлювалась з 16 років (до цього часу діяв Закон, від 1935 року, що встановлював мінімальний вік кримінальної відповідальності з 12 років). У переліку видів покарання Основи включали такі міри, як оголошення ворогом трудящих на невизначений строк і поразка політичних прав по суду, в тому числі і виборчих прав [1, с.85].

Однак, засудження тоталітарного режиму керівництвом країни ще не означало, що радянське право покінчило з сталінською практикою репресії. Більше того, законодавча та нормативна база, що формувалась в другій половині 1950-х років, навіть розширювала їх можливість. У новому законі СРСР від 25 грудня 1958 року «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» були наявні наступні статті: 1.Зрада Батьківщини; 6.Шкідництво; 7.Антирадянська агітація та пропаганда (термін ув'язнення від 3 до 10 років);

9. Організаційна діяльність, спрямована на здійснення особливо небезпечних державних злочинів, участь в антирадянській організації. За «антирадянську націоналістичну пропаганду» було засуджено громадян України у Тернополі, Чернівцях, Рівному, Луганську, Дніпропетровську, Запоріжжі, Сумах, Луцьку і, звичайно ж, у Києві. Щоб винести якнайсуворіший вирок, вину цих осіб, перебільшували або фальсифікували. За даними КГБ, протягом 1954 – 1959 рр. в Україні було ліквідовано 183 «націоналістичних і антирадянських угруповань», а за «антирадянську діяльність» притягнуто до судової відповідальності 1879 осіб [2, с.288].

28 грудня 1960 р. Верховна Рада затвердила новий Кримінальний кодекс УРСР, який вступив в дію з 1 квітня 1961 р. він складався з загальної та особливої частин і протягом 1960 – х – 1980 – х рр.. зазнавав змін та доповнень, спрямованих на посилення кримінальної відповідальності за посягання на державний та суспільний лад, що мало досить широке трактування.

Ці статті увійшли і до Кримінального кодексу 1960 року. Так, стаття 62 проголошувала: «антирадянська пропаганда і агітація, проваджена з метою підриву чи послаблення радянської влади або вчинення окремо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою в письмовій, друкованій чи іншій формі творів такого ж змісту – карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років із засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років» [3, с.40-41]. У 1966 році Кодекс був доповнений де що м'якшою статтею – 187- 1: поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад, виготовлення або розповсюдження у письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту каралося позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами на строк до одного року або штрафом до ста карбованців [3, с.87].

Термін ув'язнення можна було отримати за такі форми протестної поведінки, як політичні анекдоти, написи, залишені у публічних місцях, осуд на

адресу вищого керівництва держави. Після відставки М.Хрущова та приходу до влади Л.Брежнєва каральна політика дещо пом'якшилась – терміни ув'язнення давали за активну публічну критику режиму, набуло поширення так зване «профілакткування» інакодумців органами КДБ та прокуратури.

На Сумщині протягом 1956 – 1985 рр. за цими статтями засуджено до 20 осіб, не враховуючи засуджених за участь у релігійних організаціях. Загалом в СРСР за даними КДБ в 1957 – 1985 рр. за антирадянську пропаганду та агітацію та розповсюдження завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний лад, було засуджено 8124 людини [4,с.16].

Для незгодних з політикою Компартії існували й інші види покарань. Зокрема, щоб не збільшувати кількість засуджених інтелігентів за «політичними» статтями їм давали суто кримінальні.

Одночасно з КК було ухвалено кримінально – процесуальний кодекс, який зокрема, містив норми про застосування примусових заходів медичного характеру. Практика примусового лікування в спеціальних психіатричних лікарнях (СПЛ) набула поширення в СРСР як засіб боротьби з інакодумством. У квітні 1969 р. голова КДБ СРСР Ю.Андропов звернувся до ЦК КПРС з пропозиціями щодо розгортання мережі психіатричних лікарень та їх використання для захисту державного і суспільного ладу [5, с.253].

Головною установою, яка проводила судово – психіатричні експертизи правозахисників і осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, був Всесоюзний науково – дослідницький інститут загальної і судової експертизи ім. В.П.Сербського.

На думку відомого українського дисидента, лікаря – психіатра С.Глузмана, застосування в СРСР психіатрії як карального засобу базувалося навмисному тлумаченні інакодумства як психіатричної проблеми [6, с.35]. Визнання неосудності інакодумців, які в тій або іншій формі висловлюють свою згоду з окремими моментами внутрішньої та зовнішньої політики радянського уряду, здійснюється цілеспрямовано. З цією метою ставлять, як правило, діагнози: уповільнена шизофренія та параноїчний розвиток

особистості. Поширеність цих діагнозів була зумовлена фактичною відсутністю явних симптомів, оскільки у людини протягом перебігу хвороби зберігається зовнішньо правильна поведінка і здатність до соціальної адаптації.

Найбільш поширений «діагноз» - «невиразна шизофренія», поставлений психіатричною експертизою, давав підстави судам направляти на примусове лікування засуджених за «політичними» статтями і широко застосовувався у 1960-х – на початку 1980-х років. Утримання та «лікування» у цих закладах фактично не відрізнялися від умов перебування у місцях позбавлення волі. Як зазначав автор праці «Каральна медицина», публіцист та медичний працівник, О.Подрабінек, до хворих застосовувався широкий арсенал засобів медичного, фізичного та режимного характеру, вони піддавалися жорсткому поводженню та знущанням [7, с.164-173]. Наприкінці 1980 –х рр.. контроль радянських спецслужб над медичними установами психіатричного профілю послабився. Лише з розпадом СРСР призупинилося використання психіатрії з метою покарання за інакодумство. Практика «каральної медицини» неодноразово зазнавала критики з боку незалежних психіатрів і правозахисників.

Таким чином, радянське кримінальне законодавство, що сформувалося в умовах революційної боротьби, носило репресивний характер протягом другої половині 1950-х – першої половини 1980-х рр.. Для покарання інакодумців застосовували, як правило, статті 62 «антирадянська пропаганда і агітація»; 187 -1 «поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний суспільний устрій» Кримінального кодексу УРСР, в окремих випадках – інші статті, примусові методи покарання медичного характеру. Слідство та «профілактичну» роботу щодо інакодумців здійснювали органи КДБ, загальний нагляд за слідством був покладений на прокуратуру. Незважаючи на переслідування і покарання інакодумців, протестний рух поширювався як на всеукраїнському, так і на локальному рівнях, наближаючи крах комуністичного тоталітарного режиму.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шитюк М.М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-ті – 50 – ті роки ХХ століття. К.:Тетра, 2000. 534с.
2. Кузьминець О., Калиновський В., Дігтяр П. Історія держави і права України. Навч. посіб. К.:Україна, 2000.429с.
3. Кримінальний кодекс Української РСР Офіційний текст із змінами та доповненнями на 1 жовтня 1970 р. і постатейними матеріалами. К.:Вид-во політичної літератури України, 1971. 252 с.
4. Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955-1990 рр.)/ упоряд.: Артюх В.О., Іванущенко Г.М., Садівничий В.О. Суми: ВВП Мрія 1 ТОВ, 2012. 300 с.
5. Шаповал Ю. Торкнутись історії. – 2-е вид., допов. К.:Парламентське вид-во, 2017. 504 с.
6. Глузман С.Ф. Рисунки по памяти, или воспоминания отсидента. К.:Издательский дом Дмитрия Бурого. 2012. 512с.
7. Подрабинек А.П. Карательная медицина. Антология самиздата. Неподцензурная литература в СССР. 1950-е – 1980 –е./Под общей ред. В.В. Игрунова. Составитель М.Ш.Барбакадзе. М.:Международный институт гуманитарно – политических исследований, 2005. – В 3-х томах. Т.3. – С.160-173